

BADANIA IMIENNICTWA WYZNAWCÓW KOŚCIOŁA UNICKIEGO DIECEZJI CHEŁMSKIEJ

IRENA MYTNIK

Uniwersytet Warszawski

A STUDY OF THE ANTHROPNOMY OF THE FAITHFUL IN THE UNIATE DIOCESE OF CHEŁM. A review of: Kojder, Marcin. *The Historical Anthroponymy of the Faithful in the Greek-Uniate Diocese of Chełm (1662–1810)*. Lublin: UMCS Press, 2019, 394 pp. ISBN 978-83-227-9198-1.

Keywords: *Ukrainan anthroponymic system, former Chełm diocese, dialectal diversity, polonization, Marcin Kojder*

Na rynku wydawniczym pojawiła się niedawno monografia Marcina Kojdera, lubelskiego onomasty, pt. *Antroponimia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2019, ss. 394.

Omawiane w pracy tereny od czasów wczesnośredniowiecznych stanowiły pogranicze Rusi schrytianizowanej w rycie bizantyjskim i państwa Piastów, które przyjęło chrześcijaństwo z Zachodu. Tworzyły konglomerat językowo-kulturowy i religijny z dominującym osadnictwem ukraińskim i polskim. Diecezja prawosławna z czasem objęła swym zasięgiem nowe tereny, znajdujące się poza granicami ziemi chełmskiej: w województwie bełskim oraz we wschodniej części województwa lubelskiego (Gil 1999, Mironowicz 2001, 2003). Ważnym wydarzeniem w historii tych ziem stało się zawarcie unii ze Stolicą Apostolską w 1596 roku, co w konsekwencji przyniosło podział Kościoła wschodniego w Rzeczypospolitej i powstanie Kościoła grecko-unickiego, a w dalszej perspektywie brzemienny w skutki konflikt religijny, latynizację obrządku wschodniego i polonizację unitów (Dylągowa 1996, Gil 2005).

Autor monografii przedmiotem swoich badań uczynił więc materiał językowy pochodzący z terenu o złożonej, niekiedy bardzo trudnej historii oraz wielowiekowej ukraińsko-polskiej koegzystencji, co potwierdzają liczne badania historycznojęzykowe, onomastyczne i dialektologiczne. Jest ona pierwszym opracowaniem antroponimii ruskiej wyznawców

Kościół unicki w perspektywie historycznej i stanowi cenne uzupełnienie studiów onomastycznych poświęconych dawnemu imiennictwu bliższego i dalszego pogranicza polsko-ukraińskiego (Kojder 2014, Mytnik 2010, 2017a, 2017b, Olejnik 2019, Rieger 1977, Szulowska 1992, Wolnicz-Pawłowska 1978, 1993, Wolnicz-Pawłowska & Szulowska 1998).

We *Wstępie* zamieszczone są: interesująco opisana historia osadnictwa w międzyrzeczu Wieprza i Bugu, opis dziejów chełmskiej diecezji grecko-unickiej, charakterystyka sytuacji językowej wschodniej Lubelszczyzny do 1810 roku, wraz z udokumentowaniem odpowiednią literaturą naukową. Głównym zamierzeniem badawczym – jak dowiadujemy się z tej części monografii – był opis imiennictwa ludności ukraińskiej ziem historycznego pogranicza polsko-ukraińskiego, z uwzględnieniem zróżnicowania terytorialnego i dialektalnego, a także wpływu systemu polskiego, który Autor wiąże z procesem polonizacji mieszkańców diecezji. Na uwagę zasługuje zastosowany w pracy podział geograficzny diecezji grecko-unickiej na obszar północny, centralny i południowy, odpowiadający zróżnicowanym zespołom gwarowym języka ukraińskiego, należącym do dwóch areałów dialektalnych: północnoukraińskiego i południowo-zachodnioukraińskiego. Pozwolił on na wskazanie cech gwarowych badanego materiału, a tym samym jego zróżnicowania językowego. Jest to cenna i nowatorska propozycja metodologiczna Autora.

Wydawać by się mogło, że polska szkoła onomastyczna, która ma w swym dorobku wiele znakomitych prac poświęconych dawnej antroponimii, wypracowała już tak doskonałe narzędzia metodologiczne, że trudno o nowe propozycje, które można byłoby zastosować dla materiału historycznego. Również, jeśli chodzi o tereny pogranicza polsko-ukraińskiego, w obiegu naukowym mamy monografie opisujące paralelnie oraz w ujęciu komparatywnym obydwa systemy onomastyczne: polski i ukraiński, pozwalające na wskazanie podobieństw i różnic między nimi. Dodatkowo uwzględniają one kryterium socjolingwistyczne, umożliwiające formułowanie wniosków dotyczących modeli antroponimicznych w różnych grupach społecznych. W tym kontekście należy szczególnie docenić rozwiązania metodologiczne zastosowane i konsekwentnie realizowane w recenzowanej pracy.

Bazę źródłową monografii stanowią dokumenty typologicznie jednorodne, będące jednakże doskonałym źródłem danych antroponomastycznych, tj. liczne akta parafii unickich, które pozostają w zasobach Archiwum Państwowego w Lublinie. Z dokumentów tych wyekscerpowano ponad 13 000 antroponimów, a więc reprezentatywną próbę materiałową, która pozwoliła na wysnucie uzasadnionych źródłowo wniosków. Autor szczegółowo opisał grafie i język badanych ksiąg metrykalnych prowadzonych po rusku, po polsku i po łacinie.

W rozdziale I omówiono imiona chrzestne mężczyzn i kobiet, zaprezentowane w postaci słowników. Hasła słownikowe zostały przedstawione z uwzględnieniem chronologii poświadczeń, podziału terytorialnego, grafii, odmianek fonetycznych, słowotwórczych

i fleksyjnych. Są to na ogół imiona chrześcijańskie, co tłumaczy charakter badanych źródeł. Można przypuszczać, że inny typ dokumentów dostarczyłby większej liczby danych na temat imion słowiańskich dwuczłonowych i jednotematowych, które występowały na omawianym terenie jako formy nieoficjalne zamiast imion chrzestnych (Mytnik 2014). Zbadana została ich frekwencja oraz struktura morfologiczna.

Rozdział II obejmuje analizę historycznych nazwisk męskich. Autor ustalił, że badany system cechowało zróżnicowanie regionalne frekwencji poszczególnych typów nazwisk i produktywności tworzących je formantów. Identyfikacja ludności ruskiej oparta była na modelu nazwiska patronimicznego, który zdecydowanie dominował w części północnej diecezji. Drugą pod względem liczebności grupę stanowiły nazwiska charakteryzujące powstałe na płaszczyźnie apelatywnej i antroponomastycznej w wyniku derywacji sufiksальной. Najczęściej występowały one w części południowej, zaś formacje odmiejscowe w części centralnej. Zróżnicowanie regionalne – jak dowiadujemy się z pracy – dostrzegalne jest wyraźnie również w obrębie produktywności formantów derywujących poszczególne typy nazwisk: największą popularnością cieszyły się formacje z sufiksem *-uk/-'uk/-czuk*, które zdecydowanie przeważały w części północnej i centralnej, w części południowej były odnotowywane przeszło sześciokrotnie rzadziej. Znacznie rzadziej występowały nazwiska na *-owicz/-ewicz*, dominujące w imiennictwie ukraińskiej warstwy nieszlacheckiej w XVI w.

Rozdział III poświęcony poimiennym określeniom kobiet ma nieco inną strukturę z uwagi na ich odmienny charakter. Materiał został podzielony przede wszystkim według motywacji: na formacje odmężowskie i patronimika córek, a wewnątrz tych grup według typów słowotwórczych. Autor ustalił, że najliczniejszy zbiór nazw kobiet zamężnych tworzyły formacje na *-icha/-ycha* oraz *-owa*, zaś wśród patronimików córek formacje z sufiksem *-anka* oraz *-owna/-ewna (-iwna)*.

W rozdziale IV omówione zostały sposoby identyfikacji osób występujących w księgach metrykalnych. Najczęściej odnotowywana formuła nazewnicza składała się z dwóch elementów: imienia oraz nazwiska historycznego (w przypadku kobiet zwykle były to syntetyczne formacje odmężowskie lub patronimika córek), niekiedy identyfikacja odbywała się przy użyciu samego tylko imienia bądź dwu- i trzelementowych deskrypcji zależnościowych czy odmiejscowych, ze wskazaniem nazwy wykonywanego zawodu. Wyekscerpowane ze źródeł zestawienia antroponimiczne, odnoszące się do małżonków oraz całych rodzin, pozwoliły Autorowi na stwierdzenie stabilizacji formy i funkcji ówczesnych nazwisk historycznych, o czym świadczą również powszechne już w omawianym okresie dwuelementowe formuły nazewnicze złożone z imienia chrzestnego oraz nazwiska powstałego

w wyniku derywacji semantycznej lub słowotwórczej. Tezę Autora o kształtowaniu się nazwiska w omawianym czasie potwierdza także opisana w poprzednim rozdziale ‘zależność’ antroponimiczna żon od mężów i córek od ojców.

W kolejnym rozdziale Autor omawia związek między formą badanych antroponimów a językiem dokumentów źródłowych i postępującą polonizacją duchowieństwa ruskiego, dostrzegając tym samym złożoną rzeczywistość badanej części pogranicza polsko-ukraińskiego. Swoje uwagi formułuje w oparciu o analizę nazwisk tworzących gniazda słowotwórcze, których podstawy leksykalne były zastępowane przez formy polskie oraz imion chrzestnych, mających zazwyczaj swoje odpowiedniki w kalendarzu cerkiewno-ruskim. Jeszcze przed laty prof. K. Rymut pisał, że *na pograniczu dwóch języków słowiańskich forma językowa nazwy uzależniona jest od kilku czynników: kto ją wymawia, kto ją zapisuje i w jakim języku* (Rymut 2003: 193). Wielu badaczy pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego zwracało uwagę na zjawisko modyfikowania antroponimów w źródłach polskojęzycznych, nie wykluczając jednak istnienia zjawisk typowych dla środowisk językowo i kulturowo mieszanych związanych ze wzajemnym oddziaływaniem systemów na poziomie zarówno leksykalnym, jak i fonetycznym czy morfologicznym. Myślę, że stwierdzenie Autora, iż polonizacja zapisów w księgach metrykalnych *nie była odbiciem ich funkcjonowania w przestrzeni komunikacyjnej* (s. 306) wymaga doprecyzowania. Nie mamy bowiem pewności co do tego, jak wyglądały w tym czasie kontakty z zasady ukraińskojęzycznych chłopów czy mieszczan z Polakami zamieszkującymi sąsiednie, a niekiedy te same miejscowości, które z biegiem lat w naturalny sposób mogły mieć odbicie w warstwie językowej, np. w formacjach hybrydalnych. Zdają się je potwierdzać cytowane w pracy przykłady. O ile znajdujemy w niej wiele zestawień pochodzących z ksiąg pisanych po polsku, zawierających nazwiska łatwe do przekształcenia przez spolonizowanego kapłana, to jednocześnie mamy poświadczenia hybryd nazewniczych złożonych z imienia ukraińskiego oraz nazwiska odapelatywnego o polskiej charakterystyce językowej, nieposiadającego odpowiednika leksykalnego w języku ukraińskim, np. *Jakimie Gleniu* Loc. (: *glen* ‘kawał chleba, bochenek’) czy *Hauryło Gez* (: *giez* ‘gat. owada’).

Rozdział VI jest cennym dopełnieniem przeprowadzonych analiz. Rozwinięto w nim przyjęte na wstępie założenie metodologiczne opisu materiału antroponimicznego, który uwzględnia podział terytorialny diecezji grecko-unickiej na część północną, centralną i południową oraz odpowiadające mu zróżnicowanie gwarowe. Charakterystyka regionalna materiału została przeprowadzona na płaszczyźnie fonetycznej, słowotwórczej i leksykalnej. Ważną konkluzją jest stwierdzenie, że dostrzeżone odmienności *na każdym z poziomów systemu językowego mają związek z pierwotnymi zasięgami gwar ukraińskich funkcjonujących na tym terytorium* (s. 323) oraz, że obszar północny i centralny wykazuje cechy zbieżne

z antroponią chłopską (s. 324), zaś obszar południowy wykazuje cechy charakterystyczne dla antroponii niższej szlachty ruskiej (ib.).

W *Uwagach końcowych* podane zostały usystematyzowane ustalenia i wnioski płynące z opisu materiału antroponomicznego przeprowadzonego w poprzednich rozdziałach.

Monografia Marcina Kojdera *Antroponomia historyczna wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej (1662–1810)*, bez wątpienia, wnosi znaczący wkład w rozwój badań antropologii historycznej pogranicza polsko-ukraińskiego. Jest pierwszym całościowym studium dawnego imiennictwa wiernych chełmskiej diecezji grecko-unickiej. Została przygotowana w oparciu o istotne dla regionu archiwalia. O wartości pracy świadczy jednak nie tylko jej walor dokumentacyjny, ale również metodologiczny i poznawczy. Z pewnością zajmie ważne miejsce w obiegu naukowym.

BIBLIOGRAFIA

Dylągowa 1996: Dylągowa, Hanna. *The History of the Brest Union*. Warsaw–Olsztyn: Interlibro, 1996.

[In Polish: Dylągowa, Hanna. *Dzieje unii brzeskiej*. Warszawa–Olsztyn: Interlibro, 1996.]

Gil 1999: Gil, Andrzej. *The Orthodox Chełm's Eparchy until 1596*. Lublin–Chełm: Prawosławna Diecezja

Lubelsko-Chełmska, 1999. [In Polish: Gil, Andrzej. *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*.

Lublin–Chełm: Prawosławna Diecezja Lubelsko-Chełmska, 1999.]

Gil 2005: Gil, Andrzej. *The Chełm Uniate Diocese 1596–1810. History and Organization*.

Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2005. [In Polish: Gil, Andrzej. *Chełmska diecezja*

unicka 1596–1810. Dzieje i organizacja. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2005.]

Kojder 2014: Kojder, Marcin. *Historical Anthroponyms in the Hrubieszów Starosty in the Seventeenth*

and Eighteenth Centuries. Lublin: UMCS Press. [In Polish: Kojder, Marcin. *Antroponomia*

historyczna starostwa hrubieszowskiego w XVII i XVIII wieku. Lublin: Wyd. UMCS, 2014.]

Mironowicz 2001: Mironowicz, Antoni. *The Orthodox Church in the Former Polish-Lithuanian*

Commonwealth. Białystok: University of Białystok Press, 2001. [In Polish: Mironowicz, Antoni.

Kościół prawosławny w dawnej Rzeczypospolitej. Białystok: Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku,

2001.]

Mironowicz 2003: Mironowicz, Antoni. *The Orthodox Church in the State of Piasts and Jagiellons*.

Białystok: University of Białystok Press, 2003. [In Polish: Mironowicz, Antoni. *Kościół prawosławny*

w państwie Piastów i Jagiellonów. Białystok: Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, 2003.]

Mytnik 2010: Mytnik, Irena. *Anthroponymy of Volynia in the 16th, the 17th and the 18th centuries*.

Warsaw: Katedra Ukrainistyki UW, 2010. [In Polish: Mytnik, Irena. *Antroponomia Wołynia*

w XVI–XVIII w. Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2010.]

Mytnik 2014: Mytnik, Irena. "Slavonic First Names in the Ukrainian Anthroponymy of Polish-

Ukrainian Borderland in the 16th Century." In Buss, O. & Silina-Pinke, R. & Rapa, S., eds.

Onomastikas Petijumi. Onomastic Investigations, 187–197. Riga: LU Latviesu valodas instituts, 2014.

[In Russian: Ирена Мытник. „Словянский слой в антропонимиконе польско-украинского пограничья в XVI ст.” W: Bušs, Ojārs & Renāte Silina-Pinke & Sanda Rapa, eds. *Onomastikas pētījumi. Onomastic Investigations, 187–197*. Riga: LU Latviešu valodas institūts, 2014.]

Mytnik 2017a: Mytnik, Irena. *Onomastics of the Chełm Region in the 16th and 17th Centuries*.

Warsaw: Katedra Ukrainistyki UW, 2017. [In Polish: Mytnik, Irena. *Imiennictwo ziemi chełmskiej w XVI–XVII wieku*. Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2017.]

Mytnik 2017b: Mytnik, Irena. *Historical-Etymological Dictionary of Anthroponymy of the Chełm Region (16th and 17th Centuries)*. Warsaw: Katedra Ukrainistyki UW, 2017. [In Polish: Mytnik, Irena. *Słownik historyczno-etymologiczny antroponimów ziemi chełmskiej XVI–XVII wieku*. Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2017.]

Olejniki 2019: Olejnik, Marek. *Anthroponymy of Grabowiec District (16th–18th century)*. Lublin:

UMCS Press, 2019. [In Polish: Olejnik, Marek. *Antroponimia starostwa grabowieckiego (XVI–XVIII w.)*. Lublin: Wyd. UMCS, 2019.]

Rieger 1977: Rieger, Janusz. *Anthroponymy of the Rural Population in the Sanok and Przemysl Land in the 15th Century*. Wrocław: ZNiO, 1977. [In Polish: Rieger, Janusz. *Imiennictwo ludności wiejskiej w ziemi sanockiej i przemyskiej w XV w.* Wrocław: ZNiO, 1977.]

Rymut 2003: Rymut, Kazimierz. *Onomastic and Historico-Linguistic Sketches*. Krakow: IJP PAN Publishing House, 2003. [In Polish: Rymut, Kazimierz. *Szkice onomastyczne i historycznojęzykowe*. Kraków: Wyd. IJP PAN, 2003.]

Szulowska 1992: Szulowska, Wanda. *Anthroponymy of the Former Halicz and Lwow Regions*.

Warsaw: SOW, 1992. [In Polish: Szulowska, Wanda. *Imiennictwo dawnej ziemi halickiej i lwowskiej*. Warszawa: SOW, 1992.]

Wolnicz-Pawłowska 1978: Wolnicz-Pawłowska, Ewa. *Eighteenth-Century Ukrainian Names in the Former Ruthenian Voivodeship*. Wrocław: ZNiO, 1978. [In Polish: Wolnicz-Pawłowska Ewa. *Osiemnastowieczne imiennictwo ukraińskie w dawnym województwie ruskim*. Wrocław: ZNiO, 1978.]

Wolnicz-Pawłowska 1993: Wolnicz-Pawłowska, Ewa. *Lemkian Anthroponymy on the Polish and Slovakian Background Between the 16th and 19th Centuries*. Warsaw: SOW, 1993.

[In Polish: Wolnicz-Pawłowska, Ewa. *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI–XIX wiek)*. Warszawa: SOW, 1993.]

Wolnicz-Pawłowska & Szulowska 1998: Wolnicz-Pawłowska, Ewa & Szulowska, Wanda.

Polish Anthroponymy in the South-Eastern Borderlands. Warsaw: SOW, 1998.

[In Polish: Wolnicz-Pawłowska, Ewa & Szulowska, Wanda. *Antroponimia polska na kresach południowo-wschodnich: XV–XIX wiek*. Warszawa: SOW, 1998.]